

wens, zoals elke man en elke vrouw, in het dagelijks leven moet voltrekken in de existentiële onderkenning, herkenning en erkenning van de lijfelijkheid in de concrete wisselwerkende zijnswijzen van de mannelijke en vrouwelijke lijfelijkheid. De *Venus van Milo* is één gestalte, hoewel een heel actuele of werkzame gestalte, van het vrouwelijke zijn. Als vertegenwoordigende, ja, zelfs historische en geschiedenis makende expressie en tegenwoordigheid, overschrijdt zij elke estheticistische en marmeren vormelijkheid. Zij is een werkend symbool, omdat ze is ingebed in het levensverhaal van de mensen die hun lijfelijkheid – al of niet vervreemd – als hun zijnswijze beleven en ervaren. De lijfelijkheid manifesteert zich thematisch en de *Venus van Milo* geeft aan dit thema een indica-

tieve, een aanwijzende gestalte, omdat ze mythisch werkt.

Omdat de *Venus van Milo*, die we kennen en herkennen een beeld is, noemt men haar een kunstwerk. Maar een kunstwerk is dit beeld vooral omdat het een werkmaze betekenis heeft en omdat het het voelen en het denken mobiliseert. In de omgang met dit beeld doet het een beroep op de bereidheid tot zelfherkenning. Dat is trouwens niet de existentiële draagwijdte van de *Venus van Milo* alleen. Elk kunstwerk overschrijdt een esthetische appreciatie om tot zelfherkenning uit te nodigen. Dit is dan ook de vrijgevigheid van het kunstwerk dat per definitie symbolisch moet worden genoemd.

Oriëntatie

Marsilius van Inghen: ca. 1340-1396

Van 23 oktober 1985 tot 18 oktober 1986 viert de Universiteit van Heidelberg haar 600-jarig bestaan. Op 23 oktober 1385 gaf paus Urbanus VI toestemming voor de stichting van een universiteit. Op 18 oktober 1386 werd de universiteit, die door Paltsgraaf en hertog Ruprecht I gesticht was, officieel geopend.

De eerste rector van de Universiteit werd Marsilius van Inghen, kort vóór 1340 geboren in de buurt van Arnhem, en vóór zijn benoeming te Heidelberg magister (docent) in de zeven 'vrije kunsten' (grammatica, retorica, logica, sterrenkunde, rekenkunde, meetkunde en een soort harmonieleer) aan de Universiteit van Parijs, met Oxford de universiteit van de middeleeuwen. Onze landgenoot had een voortreffelijke reputatie als auteur, docent én bestuurder, wat heden ten dage in ons land een zeldzame combinatie is.

Vanaf ongeveer 1366 studeerde Marsilius theologie. In 1394, dus kort vóór zijn dood in 1396, behaalde hij zijn graad van magister in deze hoge wetenschap te Heidelberg.

'Onze' Marsilius is dus nauw verbonden geweest met de Universiteit van Heidelberg. De viering van het 600-jarig bestaan van deze universiteit is hier dan ook aanleiding een oriëntatie te geven over Marsilius en het onderzoek naar zijn werk.

Marsilius' werk

Er zijn van Marsilius veel geschriften bewaard gebleven. Hij heeft over vrijwel alle in zijn tijd gebruikelijke onderwerpen uit de filosofie en theologie geschreven: logica, metafysica, fysica, ethiek (op deze vier terreinen gedeeltelijk in de vorm van commentaren op Aristoteles), exegese van Bijbelboeken, systematisch theologisch werk en kerkpolitieke geschriften.

Een deel van Marsilius' werk is slechts in de vorm van handschriften bewaard gebleven. Van een zeer klein gedeelte is er een moderne kritische uitgave, van een ander deel hebben we oude drukken over die dateren rond 1500. Door deze oude uitgaven is Marsilius' werk ook na de middeleeuwen bekend geweest.

Ik vermeld hier in het bijzonder Marsilius' grote *Commentaar op de Sententiën*, een studie over belangrijke theologische problemen (zowel over een algemeen probleem als de wetenschappelijkheid van de theologie, als over een specifiek christelijk leerstuk, bij voorbeeld het probleem van de voorbeschikking door God). Formeel is dit commentaar een theologisch werk, maar omdat men in de middeleeuwen geloofsproblemen rationeel wilde uitleggen en dus niet louter op het gezag van de Bijbel en kerkvaders wilde afgaan, is een *Commentaar op de Sententiën* ook voor wijsgerige problemen (bij voorbeeld over de aard van wetenschap) heel belangrijk.

Wijsgerige opvattingen

Om een indruk te geven van Marsilius' wijsgerige opvattingen zal ik hier kort drie onderwerpen bespreken. Ik kan niet op alle aspecten ingaan van Marsili-

us' werk: dit zou te ver voeren, en bovendien zijn vele delen van zijn werk nog niet onderzocht.

1. *Nominalisme* – Volgens Marsilius bestaan in de werkelijkheid uitsluitend concreet individuele dingen: mensen, paarden enz. Er bestaan dus geen algemene wezens, zoals Plato's ideeën. De menselijke geest kan deze individuele dingen kennen. Als hij zich richt op bij voorbeeld een paard, kan hij dit paard in de geest vatten, 'dit is een paard' zeggen of schrijven. Wanneer mensen die verschillende talen spreken, zich op hetzelfde paard richten, zullen zij deze kennis die in de geest bij allen dezelfde is, op verschillende manieren onder woorden brengen of opschrijven. De *gesproken of geschreven taal is volgens Marsilius en vele andere middeleeuwers ondergeschikt aan de 'taal' van het verstand.*

Ook al bestaan er in de werkelijkheid slechts individuele dingen, toch kan de mens zich algemene begrippen vormen en met algemene termen over de individuele dingen spreken. Men kan het begrip 'paard', of het woord 'paard' voor verschillende individuele paarden van verschillende tijden gebruiken. Marsilius benadrukt dat algemeenheid al in de geest bestaat, niet in de werkelijkheid zelf. Algemeenheid komt toe aan de mentale naam, het mentale *nomen*. De filosofen (onder wie in de eerste plaats de grote Willem van Ockham (ca. 1285-1349) die algemeenheid aan zo'n mentale naam toeschreven, noemt men *nominalisten*). In het voetspoor van Ockham maakt Marsilius een scherp onderscheid tussen het niveau van de werkelijkheid (waar het concreet individuele zich bevindt) en het niveau van het denken (waar zich onder andere algemeenheid bevindt).

2. *Wetenschapsleer* – Ik wil hier in het bijzonder ingaan op Marsilius' opvatting van de aard, evidentie en noodzakelijkheid van wetenschap, niet over haar eenheid en andere eigenschappen. Wetenschap is volgens Marsilius kennis van conclusies. Bij voorbeeld de kennis van de conclusie 'Alle stukken ijzer zetten bij verhitting uit' als deze conclusie is getrokken uit de premissen 'Alle metalen zetten bij verhitting uit' en 'Alle stukken ijzer zijn stukken metaal'. Marsilius gebruikt hier, zoals algemeen in de dertiende en veertiende eeuw, het wetenschapsmodel van Aristoteles.

In natuurlijk verworven wetenschap, zegt Marsilius, zijn de premissen en de conclusie evident gekend, dat wil zeggen, het verstand heeft een helder inzicht erin en dus op deze wijze zekerheid. Op dit punt maakt Marsilius een onderscheid tussen natuurlijk verworven wetenschap en theologie. Theologie gaat uit van premissen waarin men gelooft, waarvan men

dus wel zeker is op basis van het geloof, maar waarvan men geen evidentie heeft. Theologie is, volgens Marsilius, een wetenschap in ruime zin.

De conclusies van een wetenschap zijn noodzakelijk: ook dit is een eis van Aristoteles. Zij moeten betrekking hebben op wat altijd het geval is en altijd waar zijn. Met name in de veertiende eeuw wordt dan het probleem aan de orde gesteld hoe men wetenschap kan hebben van contingente dingen die anders kunnen zijn en niet noodzakelijk bestaan, bij voorbeeld van een stuk ijzer dat op een bepaald moment verroest zal zijn en zal vergaan. Men moet volgens Marsilius een noodzakelijke waarheid daarom als volgt formuleren: 'Als', of 'Wanneer er een stuk ijzer is, dan zet het bij verhitting uit'. Op deze wijze wordt onze wetenschappelijke kennis los gemaakt van het contingente bestaan. Deze oplossing is in hoge mate die van Ockham.

Van een unieke contingente gebeurtenis (bij voorbeeld dat Marsilius rector van de Universiteit van Heidelberg is geworden) kan men nooit wetenschappelijke kennis hebben, zegt Marsilius.

3. *De 'impetus'-theorie* – Eén van de onderdelen van de natuurwetenschap die in de secundaire literatuur over Marsilius meer aandacht heeft gekregen dan andere, is het probleem van de 'impetus'. Deze leer is een belangrijke fase in de ontwikkeling naar de dynamicatheorieën van Galileo en Newton. Een weggegooid projectiel beweegt zich volgens Marsilius voort, niet, zoals Aristoteles leerde, voortgestuwd door de lucht die door de werper in beweging is gebracht en die dus sneller is dan de natuurlijke beweging van het projectiel naar beneden, maar de actie van de werper heeft aan het voorwerp een soort eigenschap verleend, de 'impetus' of 'aandring', die de oorzaak is van deze beweging. De 'impetus' vermindert uit zich zelf. In deze opvatting van de 'impetus' volgt Marsilius in bepaalde opzichten Johannes Buridanus (1300-ca. 1358), eerder dan bij voorbeeld Ockham.

Secundaire literatuur over Marsilius

Vervolgens iets over het onderzoek naar Marsilius' werk. De belangrijkste studie over Marsilius' leven en werk als geheel is van G. Ritter, *Studien zur Spätscholastik. Marsilius von Inghen und die Okkamistische Schule in Deutschland*, Heidelberg 1921. Voor Marsilius' levensbeschrijving is Ritter de belangrijkste bron tot nu toe, voor zijn werk moet men Ritter met enige voorzichtigheid gebruiken.

Ook onderdelen van Marsilius' werk zijn bestu-

deerd: de beroemde wetenschapshistoricus en wetenschapsfilosoof Pierre Duhem behandelt in zijn *Etudes sur Léonard de Vinci* (Parijs 1906-1913) en in zijn *Le système du monde* (Parijs 1913-1917) de 'impetus'-theorie.

H. Elie gaat in zijn *Le complexe significabile* (Parijs 1936) in op Marsilius' kritiek op de Augustijnier Hieronimus Gregorius van Rimini (ca. 1300-1358) over het onmiddellijke object waarmee een wetenschapsman instemt: Is dit een ding in de werkelijkheid (Walter Chatton 1285-1344), is dit een propositie, namelijk de conclusie (Marsilius), of is dit de inhoud van de conclusie, dat wat gezegd wordt, dus een soort tussen ding tussen het verstand en de concrete werkelijkheid, los van contingentie (Gregorius)?

Anneliese Maier behandelt in haar *Zwei Grundprobleme der scholastischen Naturphilosophie* (Rome 1941) opnieuw Marsilius' opvatting van de 'impetus' en plaatst deze beter dan Duhem in historisch perspectief.

In 1949 (Limburg/Lahn) schrijft W. Möhler een boek *Die Trinitätslehre des Marsilius von Inghen*, ook voor de wijsbegeerte van belang omdat bij een geloofswaarheid als de drieëenheid de mogelijkheden en onmogelijkheden van de middeleeuwse filosofie het duidelijkst worden.

M. Markowski behandelt in twee artikelen in 'Medievalia Philosophica Polonorum' of Marsilius de auteur is van bepaalde commentaren op de *Metaphysica* en de *Physica* van Aristoteles (in 1968: 'Les questions de Marsile d'Inghen sur la *Métaphysique* d'Aristote', in 1973: 'Ist Marsilius von Inghen der Verfasser (...)').

Nu de jaren tachtig. Nog steeds wordt er aandacht aan Marsilius besteed. Laten we eerst eens kijken naar Nederland. Er zijn momenteel meer medievisten actief dan vroeger (het wijsgerig gezelschap *Medium Aevum*, bij voorbeeld, dat dit jaar 10 jaar bestaat, telt 22 leden, die allen actief onderzoek verrichten in de middeleeuwen; er komen steeds nieuwe promovendi). Ook Marsilius profiteert van deze opbloei.

Dit jaar verscheen er een artikel van J. Thijssen (Nijmegen) The short redaction of John Buridan's questions on the *Physics* attributed to Marsilius of Inghen, in *Archives d'histoire doctrinale*... Hier wordt op precieze wijze het probleem van verschillende redacties van commentaren door Johannes Buridanus geanalyseerd, en mede in reactie van de artikelen van Markowski problemen van het auteurschap van Marsilius behandeld.

M. Hoenen (ook Nijmegen) bereidt een veelbelovend proefschrift voor met de titel *Marsilius van*

Inghen over wetenschap en vóór-weten van God. Het eerste deel zal een historische studie bevatten, het tweede deel een tekstuitgave van enige onderdelen uit Marsilius' *Commentaar op de Sententiën*. Voor dit laatste is er contact met de Universiteit van Tübingen.

Zelf heb ik de laatste jaren een teksteditie met commentaar van enkele logische tractaten van Marsilius vervaardigd (*Marsilius of Inghen, Treatises on the properties of terms* (...), Dordrecht 1983), en tevens enkele artikelen. In de serie 'Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland' (Ambo, Baarn) onder redactie van M.J. Petry en J. Sperna Weiland zal er van mij een vertaling met inleiding en noten verschijnen van *Questio II van Marsilius' Commentaar op de Sententiën*, met als onderwerpen: kennis, wetenschap, theologie.

Van 18 tot 20 december aanstaande zal in het Centrum voor Middeleeuwse Studies te Nijmegen een internationaal symposium plaats vinden met als thema: 'Marsilius van Inghen, een Nederlands filosoof en theoloog uit de middeleeuwen'. Het doel van het symposium is studie van Marsilius' leven en werk, coördinatie van kritische edities van het werk en bevordering van studie in Nederland van Nederlandse filosofen uit de Middeleeuwen.

In het buitenland verscheen kort geleden een interessant artikel van de Parijse hoogleraar A. de Libera, *Expositio et probatio per causas veritatis* chez Albert de Saxe et Marsile d'Inghen, in: *Preuve et raisons à l'université de Paris* (...), Parijs 1984. Het gaat hier om de logische analyse van proposities met 'begint' en 'houdt op', bij voorbeeld 'Socrates begint te lopen'.

Het 600-jarig bestaan van de Universiteit van Heidelberg had óók aanleiding kunnen zijn voor nieuwe studies over Marsilius. In het Festschrift *Semper apertus* ('altijd open'), deel I, onder redactie van W. Doerr, Berlijn enz. 1986 vinden we echter slechts één artikel dat op Marsilius' werk ingaat: R. Berndt, 'Marsilius von Inghen als Erklärer des Matthäus-Evangeliums'. In het handschrift Pal. lat. 142 van de bibliotheek van het Vaticaan (de Pal. lat.-handschriften zijn uit Heidelberg afkomstig) bevindt zich een commentaar op Mattheus dat Marsilius zelf geschreven heeft, maar waarvan het niet geheel zeker is of Marsilius de auteur is. In een tentoonstelling te Heidelberg kan men het handschrift bezichtigen, met korte toelichting door de hoogleraar J. Miethke.

Wat te doen?

Veel van Marsilius' werk zal in de eerste plaats gedegen uitgegeven moeten worden. Daarnaast zijn er vertalingen nodig en commentaren die de tekst uitpluizen. Om Marsilius historisch beter te plaatsen zal men ook denkers als Durandus de Sancto Porciano (1275-1334) die door Marsilius vaak benut worden, moeten bestuderen.

Marsilius is geen toppunt uit de geschiedenis van de Middeleeuwse wijsbegeerte zoals Johannes Duns Scotus (1265-1308/9) of Ockham. Op het titelblad van de oude uitgave van Marsilius' *Commentaar* op

de Sententiën wordt onze landgenoot vergeleken met Apollo die de stralende sterren van de hemel te boven gaat: vanuit commercieel oogpunt had ik dit ook gezegd. Marsilius tracht soms standpunten te verzoenen waar dit niet mogelijk is, bij voorbeeld ten aanzien van de eenheid van wetenschap. Maar hij kent de tradities vóór hem goed, en is in vele opzichten zeer invloedrijk geweest. Tot in de 16e eeuw sprak men van een 'Marsiliaanse school' in fysica en logica. Een eersterangs tweede klas denker!

E.P. Bos